

Shahid Bahonar
University of Kerman

Journal of Comparative Literature

Print ISSN: 2008-6512 Online ISSN: 2821-1006

Homepage: <https://jcl.uk.ac.ir>

Iranian Society for
the Promotion of Persian Language
and Literature

The Influenceability of Abdul Ghani Khan from Hakim Omar Khayyam Neishaburi *

Arsalah Adil ¹ | Morteza Fallah ² | Mohammad Kazem Kahdouei ³

1. **Corresponding author:** Ph.D. Candidate, Department of Persian Language and Literature, Yazd University Yazd, Iran. Arsalah.adil@yahoo.com.
2. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Yazd University, Yazd, Iran.: Fallah.mo@gamil.com
3. Professor, Department of Persian Language and Literature, Yazd University, Yazd, Iran: Makka35@yahoo.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Comparative literature indicates the transfer of the literature of one nation to the literature of another nation, and one of its schools is the French school, which emerged in the late nineteenth century, and the dominant aspect in the view of scholars of comparative literature in this school is historicism and the issue of influence and being influenced. Influence and being influenced in all cultures lead to the creation of literary works; because no work has been created without attention to previous works and independently. In this research, the influence of Khayyam on Ghani Khan is discussed. Hakim Omar Khayyam is one of the philosophers and poets of the 5th century AH, who became famous in the field of literature mainly through his quatrains; because he expressed his quatrains with lofty and sublime concepts in simple language. His quatrains have been translated into various languages of the world and have influenced poets of different nations. Ghani Khan (1914-1996) a famous poet of the Pashto language has also been influenced by Khayyam and Khayyam's poetry in his own poetry and the themes and ideas of Khayyam and Khayyamism are reflected in the midst of his poems. Therefore, the goal of this research is the influence of Ghani Khan by Khayyam and the Khayyam school and to understand the extent of this influence. In this research, by using a descriptive-analytical method, the influence of Ghani Khan by Khayyam's quatrains and the Khayyam school has been examined. The findings show that by analyzing Ghani Khan's poetry, it becomes clear that he is influenced by Khayyam and Khayyam's poetry in topics such as: enjoying life, seizing opportunities, destiny and fate, pessimism towards life and death, hypocrisy, and similar themes. Furthermore, Khayyam can be considered as a guide and counterpart to Ghani Khan.
Article history: Received 14 September 2024 Received in revised form 2 November 2024 Accepted 17 November 2024 Published online 15 March 2025	
Keywords: The French School, Khayyam Neishaburi, Ghani Khan, Seizing Opportunities, Fate and Destiny, Opposition to Hypocrisy	

Abstract

***Cite this article:** Adil,A& Fallah,A. & Kahdouei,M. (2025). The Influenceability of Abdul Ghani Khan from Hakim Omar Khayyam Neishaburi ,*Journal of Comparative Literature*, 16 (2), 25-48. <http://doi.org/10.22103/jcl.2024.24038.3777>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jcl.2024.24038.3777>

1. Introduction

In all cultures, the process of influence and being influenced gives rise to the creation of literary works, as no work is created in isolation or without consideration of previous works. On the other hand, the issue of being influenced in all cultural fields, especially literature, is a natural matter because later poets and writers are influenced by earlier poets and writers in terms of thought, form, rhetorical techniques, language, and similar aspects. The extent of this influence depends on the type of connection the poet has with the works and the language in question. Some poets, who are only familiar with their mother tongue, create based on that same language and their literary environment, while others are also influenced in their creation of works by poets and writers of other languages. Assessing the extent of influence of poets is a difficult task because some of them borrow concepts and topics from others and reflect them in such an artistic way that the audience thinks that all the content is an original creation of that poet's mind and the signs of being influenced by others are not very apparent in their works; however, the borrowing of another group may be clear and obvious. The issue of being influenced can be seen both in one language and in multiple languages. However, in terms of influence, researchers have focused more on the creation of works in different languages, because the issue of influence within a single language is considered outside the realm of comparative literature. Literary scholars believe that examining the extent of influence and being influenced in works in different languages is the duty of comparative literature. Comparative literature indicates the transfer of the literature of one nation to the literature of another nation, examining what a literature has borrowed from the literature of other nations and what it has contributed to them. The boundary between the literature of one country and the literature of other countries lies within the domain of comparative language studies. According to some researchers, the difference in languages is a condition for conducting comparative research in the field of literature.

2. Methodology

This is theoretical research. Like other theoretical studies, it is based on library research and the examination of articles available in reputable scientific journals and websites. In the present research, using a descriptive-analytical method, the influence of Khayyam's quatrains and the Khayyam school on Ghani Khan has been examined.

3. Discussion

Ghani Khan (1914-1996), son of Khan Abdul Ghaffar Khan, son of Bahram Khan, was born in the village of Utmanzai, Peshawar. He is one of the poets of the Pashto language, whose works show the influence of Persian speakers, especially Khayyam. He has a prominent place among the Pashtuns of Afghanistan and Pakistan. Therefore, the poetry of this poet has always been of interest to Pashto literary scholars.

On the other hand, although Ghani Khan and Khayyam are very distant in terms of time and life, there are similarities in the poetry of both poets. Ghani Khan has verses in praise of Khayyam, and these verses reflect Khayyam's status and position in Ghani Khan's view. Furthermore, this research attempts to extensively discuss the influence of Khayyam and the Khayyam school on Ghani Khan in areas such as: seizing opportunities, the inevitability of death, enjoying life, destiny and fate, pessimism towards life and death, opposition to hypocrisy, and similar themes. Additionally, Ghani Khan has praised Khayyam's taste and imagination and has sometimes wished for Khayyam's taste and imagination.

The most influences of Khayyam and Khayyam's poetry on Ghani Khan are seen in the areas of seizing opportunities, the cup and wine. Ghani Khan has reflected this in various parts of his divan and in different ways.

4. Conclusion

Influence and being influenced in all cultures lead to the creation of literary works; because no work has been created without attention to previous works and independently. Throughout history, tribes and nations have been connected with each other in various ways. Therefore, in the world, in all times and places, no literary work can be found that is free from influence and being influenced. The extent of influence and being influenced in the literary works of different languages is the duty of comparative literature. Ghani Khan is one of the poets of the Pashto language, who has been greatly influenced by Persian-language poets, especially Khayyam, in his poetry. He has a prominent position among the Pashtuns of Afghanistan and Pakistan. In his poetry, Ghani Khan expresses issues such as: the insignificance of the world and the brevity of life, seizing the moment, questioning the act of creation, and similar themes, which have many similarities with Khayyam. Ghani Khan is in search of answers to questions which the answers of these questions are not easy to find; questions about nature, life, death, and similar topics.

If we say that Ghani Khan, in all his life and poetry, is influenced by Khayyam and is even his disciple, we might not be exaggerating. Furthermore, if we consider Khayyam from the 5th century and Ghani Khan from the 14th century as one soul in two bodies, anyone who is a Khayyam scholar and a Ghani scholar might not dare to disagree with this statement.

Therefore, these statements mean that the path Ghani Khan has taken is one that Khayyam had already traveled. It is evident that Ghani Khan has admitted to the old age of Khayyam and to being his disciple.

In general, if we say that the greatest influences of Khayyam and Khayyam's poetry on Ghani Khan are most seen in the areas of seizing opportunities, the cup, and wine, it can be observed that Ghani Khan has reflected this in various sections of his divan and in different ways.

Khayyam can be considered both the elder and guide of Ghani Khan, as well as his counterpart. This means that when Ghani Khan shows respect for Khayyam and mentions his name repeatedly, Khayyam is referred to as his elder. But when Ghani Khan criticizes Khayyam and sees him as weak and incapable in the face of pain, suffering, sorrow, and struggle, it can be said that he is criticizing his counterpart, viewing Khayyam as someone who is always fleeing and seeking refuge in wine and the cup.

Keywords: The French School, Khayyam Nishaburi, Ghani Khan, seizing opportunities, fate and destiny, opposition to hypocrisy.

References [in Persian]

- Amin Moqdassi, A. (1386). Comparative literature based on the comparison of Malik al-Shaara Mohammad Taqi Bahar and Amir al-Shaara Ahmad Shوقي. Tehran: University of Tehran.
- Praver, S. (1401). An introduction to comparative literary studies. Translated by Ali-Reza Anoushirvani and Mustafa Hossaini, fifth edition, Tehran: samt.
- Turkzai, A. (2019). Ghani Name. Peshawar: Bacha Khan Foundation.

- Javed, A. (2011). History of Dari - Persian literature. Editing and preparation of Mohammad Hossain Yamin, Kabul: Saeed.
- Jamaluddin, M. (1389 Sh.). Comparative literature (comparative research in Arabic and Persian literature). Review and researched by Saeed Hisampoor and Hossain Kiyani. Shiraz: Shiraz University Press.
- Hasrat, M. (2019). Drunken Ghani Needy Ghani. Second edition, Peshawar: Pashto Literary Center.
- Hosseini-Shah, S. (1997). Ghani-Khan, the owner of a sensitive mind. Pashto Magazine, No. 493 (Ghani Khan No), Peshawar: Pashto Academy, pp. 160-167.
- Khatak, R. (1997). Ghani Khan (personality, thought and technique). Pashto Magazine, No. 493 (Ghani Khan No), Peshawar: Pashto Academy, pp 8- 41.
- Khayyam Nishaburi, O. (1342). Khayyam's songs. Sadiq Hedayat correction. Tehran: Amir Kabir.
- Khayyam Nishaburi, O. (1363). Quatrains of Hakim Omar Khayyam. Introduction by Faridrukh Rozan. Second edition. Tehran: Kitab Farzan.
- Khayyam Nishaburi, O. (1969). A collection of quatrains by Omar Khayyam. Edited by Abdul Bari Asi, 13th edition, Lucknow: Tej Kumar.
- Dashti, A (1381) moment with Khayam. Fifth edition, Tehran: Amir Kabir.
- Rafiqi, A. (2019). Ghani-Khan introduction Guide. Peshawar: Bachakhan Foundation.
- Rustayar, S. (2006) "Ghani Khan, poet and painter". Included in the book "De Ghani-Khan Yad", revised by Nasrullah Nasser, first edition, Afghanistan Regional Studies Center: Kabul . 78-86.
- Riyaz, I. (2015). Grail Goblet. Peshawar:?
- Sultan, A. (1997). There is no Ghani Khan survey scale. Pashto Magazine, No. 493 (Ghani Khan No.), Peshawar: Pashto Academy, pp. 219- 222.
- Shayer aman, P. (1997). Great artest. Pashto magazine. 493 (Ghani Khan No.), Peshawar: Pashto Academy, pp. 206-211.
- Sherkat Moghadam, S. (2008) Comparison schools of literature. Comparative literature studies. The third year, 12, pp. 51-71.
- ESkolay, A. (2019). new experience. Included in the book "Ghaniyat". Editing and preparation of Sajjad Zhwandoon, Peshawar: Bachakhan Research Center, pp. 10-19.
- Attarzadeh, S and Khalilizada Ganjalikhani. M. (2013). Criticism of prominent schools of comparative literature. The second national conference of comparative literature of Razi University. pp. 1155-1172.
- Ali-Shah Kakakhil, S. (2021). Life and Times of Abdul Ghani Khan. Peshawar: Tolo Foundation.
- Ghani Khan (2021). De Ghani-Khan Kolyat. Arranged and edited by Ayazullah Turkzai and Faisal Faran. Peshawar: Adab Mahal.
- Ghani Khan (1956). The cry of the cage. Introduction of Master Abdul Karim, Peshawar: University Book Agency.
- Farzana, M. (without). Criticism of Omar Khayyam's quatrains. Tehran: Farvardin Library.

- Qavim, A. (2008) Comparative literature. Kabul: Saeed.
- Kargar, M. (2016). Introduction of Ghani khan. Jalal-Abad: Hashemi.
- Kahdouei, M. (1389) Khushal Khan Khatak, Persian-speaking Pashtun. "Comparative Literature" magazine (Shahid Bahonar University of Kerman), second year, new period, third issue, pp. 281- 306.
- Goyard, M. (1956). Al-Adab Al-Maqaren. Translated by Mohammad Ghalab, Cairo: Al-Bayan Al-Arabi. Quoted in a regular commentary, Hadi. Comparative literature: definition and fields of research. Shahid Bahonar Kerman Comparative Literature Magazine, (2009), new period, first year, number 2, pp. 221- 237.
- Namwar Mutlaq, B. (2014) study on intertextuality. Second edition. Tehran: Sokhan.
- Hashemi, S. (2012). Ghani Khan Philosophical Poet. Kabul: Danesh.
- Yousafzai N. (2021). Gani's color. Peshawar: Bachakhan Research Center.
- Yousefzai, N. (1997). The poet of insanity and beloved went into the armful of beloved. Pashto Magazine, No. 493 (Ghani Khan No.), Peshawar: Pashto Academy, pp. 212-218.

تأثیرپذیری عبدالغنی خان از حکیم عمر خیام نیشابوری *

ارسلاح عادل^۱ | مرتضی فلاح^۲ | محمد کاظم کهدویی^۳

۱. نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه یزد، یزد، ایران. arsalah.adil@yahoo.com

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه یزد، یزد، ایران. Fallah.mo@gmail.com

۳. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه یزد، یزد، ایران. Makka35@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۲۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۲/۲۵ کلیدواژه‌ها: مکتب فرانسه، خیام نیشابوری، غنی خان، اغتنام فرصت، قضا و قدر، ریاستیزی.	ادبیات تطبیقی بیانگر انتقال ادبیات یک ملت به ادبیات ملت دیگر است و یکی از مکتب‌های آن، مکتب فرانسه است که در اواخر قرن نوزدهم به وجود آمد و وجه غالب در نگاه پژوهشگران ادبیات تطبیقی این مکتب، تاریخ‌گرایی و مسئله تأثیر و تأثر است. تأثیرگذاری و تأثیرپذیری در همه فرهنگ‌ها سبب خلق آثار ادبی می‌شود؛ زیرا هیچ اثری بدون توجه به آثار قبلی و به طور مستقل خلق نشده است. در این پژوهش از تأثیرگذاری خیام بر غنی خان بحث شده، حکیم عمر خیام یکی از فیلسوفان و شاعران قرن پنجم هجری است که در حوزه ادبیات بیشتر از طریق رباعیات خود به شهرت رسید؛ چون رباعیات خود را با مفاهیم بلند و عالی به زبان ساده بیان کرده است. رباعیات وی به زبان‌های مختلف جهان ترجمه شده و بر شاعران ملل مختلفی تأثیر گذاشته است، غنی خان (۱۹۱۴-۱۹۹۶م) شاعر معروف زبان پشتو هم در سرایش شعر از خیام و اشعار خیامی متأثر شده و در لابلای اشعارش مضامین و اندیشه‌های خیام و خیامی بازتاب یافته است؛ بنابراین، هدف در این پژوهش تأثیرپذیری غنی خان از خیام و مکتب خیامی و شناخت میزان این تأثیرپذیری است. در این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی، تأثیرپذیری غنی خان از رباعیات خیام و مکتب خیامی بررسی شده است. یافته‌های نتایج نشان می‌دهد که با تحلیل اشعار غنی خان روشن می‌شود که وی در موضوعاتی چون: خوش‌گذرانی، اغتنام فرصت، جبر و سرنوشت، بدبینی نسبت به زندگی و مرگ، ریاستیزی و امثال آن از خیام و اشعار خیامی تأثیرپذیر است، همچنان خیام را می‌توان مرشد و همزاد غنی خان به شمار آورد.

* استناد: ارسلاح، عادل؛ فلاح، مرتضی؛ کهدویی، محمدکاظم (۱۴۰۳). تأثیرپذیری عبدالغنی خان از حکیم عمر خیام نیشابوری. *ادبیات تطبیقی*، ۱۶ (۳۱)، ۴۸-۲۵.
<http://doi.org/10.22103/jcl.2024.24038.3777>

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسئله

تأثیرگذاری و تأثیرپذیری در همه فرهنگ‌ها سبب خلق آثار ادبی می‌شود؛ زیرا هیچ اثری بدون توجه به آثار قبلی و به طور مستقل خلق نشده است. در طول تاریخ اقوام و ملت‌ها به شیوه‌های گوناگون با هم در ارتباط بوده اند. از این منظر طبیعی است که شاعران و نویسندگان زبان‌های گوناگون با پیوند و ارتباطی که با آثار گذشتگان داشته اند از اصل تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستثنا نیستند. به همین دلیل در جهان، در زمان‌ها و مکان‌های مختلف هیچ اثری ادبی را نمی‌توان یافت که از تأثیر و تأثر بی‌بهره باشد. «این تأثیر و تأثرات دو سویه، نه تنها از حرکت باز نایستاده؛ بلکه در طول زمان‌ها از گذشته تا حال ادامه داشته و شکل‌های گوناگونی به خود گرفته است.» (جمال‌الدین، ۱۳۸۹: ۵۲-۵۳)

مسئله تأثیرپذیری در تمام حوزه‌های فرهنگی به‌ویژه ادبیات یک امر طبیعی است؛ چون شاعران و نویسندگان پسین از شاعران و نویسندگان پیشین، در زمینه اندیشه، قالب، شگردهای بلاغی، زبان و امثال آن تأثیر می‌پذیرند. میزان این تأثیرپذیری به نوع ارتباط شاعر با آثار و زبان مورد نظر بستگی دارد. بعضی از شاعران که تنها با زبان مادری خود آشنایی دارند با توجه به همان زبان و محیط ادبی خود دست به آفرینش می‌زنند و بعضی هم در آفرینش آثارشان از شاعران و نویسندگان دیگر زبان‌ها نیز متأثر می‌شوند. سنجش میزان تأثیرگذاری شاعران کاری است دشوار؛ زیرا برخی از آنان مفاهیم و موضوعات را از دیگران اقتباس می‌کنند و آن را هنرمندانه و به گونه‌ی بازتاب می‌دهند که مخاطب فکر می‌کند که تمامی مطالب ابداعی ساخته ذهن همان شاعر است و نشانه‌های تأثیرپذیری از دیگران در آثارشان چندان آشکار نیست؛ اما اقتباس گروهی دیگر ممکن است روشن و آشکار باشد.

از سوی دیگر تأثیرپذیری را می‌توان هم در یک زبان و هم در زبان‌های مختلف دید؛ اما در زمینه اثرگذاری، پژوهندگان بیشتر توجه خود را بر آفرینش آثار به زبان‌های مختلف معطوف کرده‌اند؛ زیرا مسئله تأثیر در زبان واحد را بیرون از حوزه ادبیات تطبیقی به حساب می‌آورند. ادب‌پژوهان بدین باورند که بررسی میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آثار به زبان‌های مختلف وظیفه ادبیات تطبیقی است.

ادبیات تطبیقی بیانگر انتقال ادبیات یک ملت به ادبیات ملت دیگر است، بررسی اینکه یک ادبیات چه چیزهایی را از ادبیات سایر ملل وام گرفته و چه چیزهایی به آنها بخشیده است. مرز میان ادبیات یک کشور با ادبیات دیگر کشورها در قلمرو پژوهش‌های تطبیقی زبان‌ها است. به پندار بعضی پژوهشگران اختلاف زبان‌ها، شرط انجام پژوهش‌های تطبیقی در حوزه ادبیات است (ر.ک: قویم، ۱۳۸۸: ۱-۲).

۱-۲. پیشینه پژوهش

پژوهشگران زبان پشتو در مورد مقایسه غنی خان با خیام کارهای قابل ملاحظه‌ی انجام داده‌اند که هر یک از این تحقیقات در جایگاه خود با ارزش است که در اینجا به ذکر آن می‌پردازیم:

محمد اکبر کرگر در کتابی با عنوان غنی د شگو په محل کې (غنی در ریگستان)، (۱۳۹۵)، اطلاعات عمومی درباره فلسفه، افکار و هنر شاعری غنی خان و خیام ارائه داده است.

ایازالله ترکی در کتابی با عنوان غنی نامې، (نام‌ها و شخصیت‌های شعری غنی خان)، (۲۰۱۹)، مطالبی در مورد اندیشه غنی در باره اشخاص مذهبی، قومی و بین‌الاقوامی به دست داده است، ترکی در این کتاب به زندگی خیام و نام آثار وی نیز اشاره کرده و بیت‌هایی از غنی خان را که در آن نام خیام ذکر شده جمع‌آوری کرده است.

نورالامین یوسفزی در کتاب غنی رنگ (بعدهای شاعری غنی خان) (۲۰۲۱) اطلاعاتی در مورد خیام و غنی خان ارائه کرده است. وی بیشتر روی مشترکات خیام و غنی خان بحث کرده و در مورد تأثیرپذیری غنی خان از خیام چیزی نگفته و جستار حاضر با کارهای انجام شده، کاملاً متفاوت خواهد بود؛ زیرا در این مقاله سعی شده است که تأثیر اندیشه‌های خیام در اشعار غنی خان بررسی شود و از این طریق میزان تأثیرگذاری موضوعات و مطالب شعری خیام بر غنی خان روشن شود.

۳-۱. روش تحقیق

این یک تحقیق نظری است و مانند سایر تحقیقات نظری، مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی مقالات موجود در مجلات و سایت‌های علمی معتبر می‌باشد. در پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی، تأثیرپذیری غنی‌خان از رباعیات خیام و مکتب خیامی بررسی شده است.

۴-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

زبان و ادبیات فارسی با داشتن پشتوانه علمی و فرهنگی، در طول تاریخ همواره بر زبان‌های دیگر تأثیر گذاشته است. از این‌رو، جستار حاضر در زمینه تأثیر زبان و ادبیات فارسی بر شاعران ملل دیگر، به‌ویژه شاعران زبان پشتو از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. علاوه بر این، پژوهش حاضر روزنه جدیدی را در حوزه کارهای تطبیقی ادبیات فارسی و ادبیات پشتو برای پژوهشگران باز خواهد کرد.

۵-۱. مبانی پژوهش

«ادبیات تطبیقی با مکتب فرانسوی شروع شد. از اوایل قرن بیستم تا جنگ جهانی دوم تحت تأثیر مکاتب اثبات‌گرا و تجربه‌گرا مکتبی به نام مکتب فرانسه شکل گرفت.» (شرکت مقدم، ۱۳۸۸: ۶۱) یا به روایتی «قدمت ادبیات تطبیقی به اوایل قرن نوزدهم - آنگاه که اصطلاح فرانسوی ادبیات تطبیقی به تقلید از آناتومی تطبیقی کوویه رواج یافت باز می‌گردد.» (پراور، ۱۴۰۱: ۱۸) در ادبیات تطبیقی «توجه به شواهد خواستگاه‌ها و تأثیرهای میان فرهنگی و مابین ملل بر هر دیدگاه‌های دیگری ارجحیت داشت و بنابراین کار پژوهشگر یافتن سرنخ‌های مضامین و ایده‌های ادبی و چگونگی انتقال آنها از ملتی به ملت دیگر در گذر زمان بود.» (شرکت مقدم، ۱۳۸۸: ۶۱) به قول گویارد: «ادبیات تطبیقی تاریخ روابط ادبی بین‌المللی است. پژوهشگر ادبیات تطبیقی مانند کسی است که در سرحد قلمرو زبان ملی به کمین می‌نشیند تا تمام داد و ستدهای فکری و فرهنگی میان دو یا چند ملت را ثبت و بررسی کند.» (گویارد، به نقل از نظری منظم: ۱۳۸۹: ۲۲۴) ادبیات تطبیقی از دیدگاه مکتب فرانسه «شاخه‌یی از تاریخ ادبیات است که به بررسی روابط تاریخی در میان دو یا چند ادبیات ملی می‌پردازد.» (عطارزاده و خلیلی‌زاده، ۱۳۹۳: ۱۱۵۸) می‌توان گفت که «مهمترین ویژگی این مکتب، تاریخ‌گرایی است؛ یعنی رابطه تاریخی و یا رابطه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری از اصول این مکتب است. وقتی دو واژه تأثیر و تأثر را به کار می‌بریم، ناخودآگاه دو نقش به عبارت دیگر آن که تأثیر می‌گذارد اصالت دارد و آن که، فاعلی و انفعالی به ذهن خطور می‌کند تأثیر می‌پذیرد مقلد است.» (همان: ۱۱۵۹) همچنان در ادبیات تطبیقی «دو ادب مورد تطبیق باید حتماً ارتباط تاریخی داشته باشند؛ تأثیر و تأثر باید واقعی و عملی باشد؛ زبان حوزه‌های مورد تطبیق باید متفاوت و مختلف باشد.» (امین مقدسی، ۱۳۸۶: ۱۹)

از سوی دیگر «تأثیرات و تحولاتی که در ادبیات اتفاق می‌افتد، بیش از آن که متأثر از جهان واقعی و بیرونی باشد، متأثر از جهان متن‌ها و روابط آن‌ها با یکدیگر است.» (نامور مطلق، ۱۳۹۴: ۳۶)، یا هم «برای بنیاد هر فکر و تخیل یک تأثر ضروری است، این تأثر می‌تواند یک دم و یا یک سفر طولانی زندگی باشد.» (ختک، ۱۹۹۷: ۳۶).

زبان فارسی و پشتو از جمله زبان‌های ایرانی جدید اند. گویندگان زبان پشتو بیشتر در افغانستان و پاکستان کنونی از گذشته‌های دور در کنار هم زیسته‌اند و با همدیگر مراودات فکری و فرهنگی داشته‌اند. اکثر پشتو زبانان، با زبان فارسی آشنایی دارند و در مراودات روزانه خود از زبان فارسی استفاده می‌کنند. شاعران و نویسندگان زبان پشتو نیز از این امر مستثنی نبوده و نیستند. از آن جمله «خوشحال ختک که یکی از شاعران بنام زبان پشتو است، در اشعار فارسی و پشتوی وی، شعر حافظ شیرازی، بیش از دیگران تأثیرگذار بوده است، چه به صورت تضمین و اقتباس و چه از نظر وزن و مفهوم و...» (که‌دویی، ۱۳۸۹: ۲۹۸). همچنان از بررسی آثار زبان پشتو آشکار می‌شود که بیشتر این شاعران در سرودن اشعارشان به آثار و شاعران زبان فارسی توجه داشته‌اند.

غنی‌خان شیفته زبان و ادب فارسی بود، از این‌رو اندیشه و افکار شاعران زبان فارسی به گونه‌های مختلفی در اشعارش بازتاب یافته است. قابل ذکر است که «اگر ما از قرن پنج خیام و از قرن چهارده غنی‌خان را یک روح در دو بدن بگوییم، شاید

کسی که خیام شناس و غنی شناس است جرئت مخالفت با این سخن را نکند.» (یوسفزی، ۲۰۲۱: ۴۲)، یا کسی که خیام پژوه و غنی شناس باشد، به پیوند روحی این دو شاعر اذعان خواهد کرد.

«غنی خان (۱۹۱۴-۱۹۹۶ م/۱۲۹۲-۱۳۷۴ هـ ش.) فرزند خان عبدالغفار خان فرزند بهرام خان در قریه اتمانزی پیشاورزاده شد.» (ترکزی، ۲۰۱۹: ۹-۱۱). وی یکی از شاعران زبان پشتو است که در آثارش تأثیر فارسی گویان به ویژه خیام به نظر می رسد. وی در بین پشتون های افغانستان و پاکستان جایگاه والایی دارد. از این رو، اشعار این شاعر همواره مورد علاقه ادب پژوهان پشتو زبان است.

غنی خان علاوه بر دیوان شعر «آثار دیگری؛ چون: «د پنجری چغار» (ناله و فریاد قفس)، «فانوس»، «پلوش ی» (درخشان)، «د غنی لیکونه» (خطای غنی)، «پتازن» (پشتون ها)، گدی و دی (درهم و برهم) و «خان صاحب» دارد که سه اثر منظوم وی یکجا به نام «کلیات غنی خان» و «لټون» (جوینده) منتشر شده است.» (حسرت، ۲۰۱۹: ۲۶-۵۱).

پژوهشگران و اندیشمندان، غنی خان را یکی از مؤسسين جریان نو ادبیات معاصر پشتو می دانند. «وی توانسته به عنوان یک شاعر مبتکر در شعر معاصر پشتو از لحاظ معنی و مضمون و هم از لحاظ شکل و صورت تحولی را ایجاد کند، معانی و موضوعاتی که تا آن وقت در شعر پشتو راه نیافته بود، غنی خان توانسته است از طریق تصویرسازی و قدرت نیرومند تخیل خود در سروده هایش به اسلوب جدید آن را بیان کند، این نوجویی، عاطفه و تجلیات، زیبایی اشعار او را اعتلا بخشیده و جذبه های عشق و مستی و بیخودی را در اشعارش به حد کمال رسانیده است.» (روستایار، ۱۳۸۶: ۷۸). از سوی دیگر غنی خان در شاعری سبک و شیوه منحصر به فرد دارد، پشتو زبانان بر این باورند که تاکنون کسی نتوانسته به شیوه و سبک او شعر بسراید. «وی در شعر پشتو تحول بزرگی بنیاد نهاد، شعر پشتو را از نصایح تکراری گذشته، عشق های کلیشه ای و تکراری و امثال آن بیرون کشید و مفاهیم و اصطلاحات تازه ای را وارد آن کرد.» (شکلی، ۲۰۱۹: ۱۱-۱۴)

اشعار غنی خان از نظر موضوع بیانگر موضوعات و مطالب مختلف و حتی متضادی است؛ زیرا هر دوره زندگی وی ویژگی های خود را دارد. از این رو، دانشمندان از نظر موضوع اشعار وی را به «سه دوره زندگی او تقسیم می کنند:

دوره نخست: آغاز شاعری وی از (۱۹۲۹) تا ورود وی به میدان سیاست شعرهای این دوره وی روی موضوعات

هوشیاری و مستی، عشق، ثواب، خمار، سرور و امثال آن می چرخد.» (هاشمی، ۱۳۹۲: ۱۹)

دوره دوم: «از زمان ورود وی به میدان سیاست (۱۹۴۵ م. وی در این سال نماینده مجلس نمایندگان هند انتخاب

شد) (رفیقی، ۲۰۱۹: ۷) شروع می شود که موضوعات شعری این دوره شامل مسایل قومی، حس وطن دوستی و

امثال آن را دربر می گیرد.

دوره سوم: شعرهای این دوره وی شناخت ذات خداوند متعال، فلسفه، تعلیم و امثال آن را دربر می گیرد.» (هاشمی،

۱۳۹۲: ۱۹)

قسمتی از اشعار غنی خان از نظر موضوعی با رباعیات خیام مشابهت هایی دارد، از این جهت «پیر گوهر شاعران» غنی خان را «خیام زبان پشتو می گوید و اضافه می کند که وی به زبان مخصوص احساس و ادراکی را بیان کرده که به خود یک مقام خاص را اختصاص داده و هر کسی توان درک این عشق، خلوص و صداقت و جنون وی را ندارد.» (شاعران، ۱۹۹۷: ۲۱۰). همچنان به گفته «یوسفزی» خیام هم پیر و مرشد غنی است و هم همزاد غنی، غنی به اندازه ای با خیام رابطه عاطفی دارد که در وجود خود، خیام را و گاهی هم در وجود خیام خود را می بیند (یوسفزی، ۲۰۲۱: ۴۲). از سوی دیگر زمانیکه «یوسفزی» در مورد خیام سؤال می کند، غنی چنین ادامه می دهد: «آه، خیام همزاد من، جلنان من و محبوب محبوب من» (همان: ۱۱۶) او در اینجا به همزاد بودن و مقامی که خیام نزد وی دارد اشاره می کند.

طوری که گفته شد اصول مکتب فرانسه این است که دو ادب مورد تطبیق باید حتماً ارتباط تاریخی داشته باشد و از منظر ارتباط تاریخی مطالعه شود، اصل دیگر این بود که تأثیر و تأثر باید واقعی و عملی باشد و در این حوزه مسئله تأثیرپذیری و تأثیرگذاری به میان می آید و اصل دیگر اینکه زبان حوزه های مورد تطبیق باید متفاوت و مختلف باشد. با رویکرد بر همین اصول به بحث و بررسی خود ادامه می دهیم.

۲. بحث و بررسی

این دو شاعر اگرچه از نظر زمان و زندگی از هم خیلی دوراند، اما در شعر هر دو شاعر مشترکاتی به چشم می‌خورد. غنی‌خان در وصف خیام بیت‌هایی دارد که این ابیات بیانگر مقام و جایگاه خیام نزد غنی‌خان است؛ اینک چند بیتی که در بارهٔ مقام و جایگاه خیام سروده، به طور مختصر ذکر می‌نماییم:

چون گ‌خاوره کوزه شی یا دیوه شی او یا جام شی روکی غوندی سر کله قارون کله خیام شی
(غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۲۲۰)

ترجمه: قسمی که از خاک کوزه، شمع یا جام ساخته می‌شود، از سر و مجسمهٔ کوچک هم یا قارون جور می‌شود یا خیام.
اوه! هغه دی ولاړ دی په گ‌لونو کې خیام وایی ژوند خاوري ايري دی بې د مینې او جانانه
(همان: ۲۲۰)

ترجمه: اوه! خیام میان گل‌ها ایستاده است و می‌گوید که بجز از محبوب و عشق زندگی بی‌ارزش است.
غنی‌خان مقام خیام را خیلی بلند می‌داند و جام را تنها شایستهٔ خیام می‌داند:
ستا خلیل د خپو د لاندې د نمرود د غلام وینم د خیام لاس کې کچکول دی د دله لاس کې جام وینم
(همان: ۲۱۲)

ترجمه: عجب دنیایی است! خلیل ترا زیر پای غلام نمرود می‌بینم و در دست خیام کشکول و جام در دست ناکس.
در اینجا اشاره دارد که جام شایستهٔ خیام است و جام بجز خیام شایستهٔ دیگری نیست.
به طور کلی می‌توان گفت غنی‌خان اعتراف می‌کند که هر قدمی که می‌گذارد، قبل از وی در آن کوچه و راه، خیام قدم گذاشته و پیشرو وی است:

ورو، غلې مې په ولی باندې لاس کېښود خیام وې دې کوڅو کې زه تلې راغلی یم پخوا نه
(همان: ۴۰۰)

ترجمه: خیام آهسته بر شانهٔ من دست گذاشت؛ گفت که در این کوچه‌ها من قبلاً رفت و آمد کرده‌ام.
از سوی دیگر غنی‌خان ذوق و خیال خیام را ستوده و گاهی هم آرزوی ذوق و خیال وی را کرده‌است. همچنان وی در اشعارش از ذوق و طبیعت خیام یاد می‌کند و می‌گوید: فصل بهار جوابگوی ذوق خیام و امام است و باغ و میوه خوش هر دوی آنها می‌آید و فصل میوهٔ باغ میل هر انسان را نگه می‌دارد:

... سپرلی نه وو جنت وو یار وعدې د وفا کولې هر گل یوه وعده هره غوټی دعا سلام...
... او دا فضل یې گوره، د گ‌لونو نه مېوې شوی اول یې د خمار بیا د طاقت جوړ که نظام
چې سترگو ته رن‌گونه وو نو ژبې ته مزی شوی هر څوک پوره ساتی که وی خیام او که امام
(غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۴۹۶)

ترجمه: بهار نه، بلکه بهشت بود و معشوق عهد وفا می‌کرد؛ هر گل باغچه یک عهد و هر شکوفهٔ آن دعا و سلام بود؛ این فضل را نگاه کن که هر گل بدل به میوه می‌شود؛ گل نخست خمار بود و بعد صاحب طاق و قوت شد؛ هنگامیکه چشم‌ها رنگ داشته باشند و زبان‌ها ذائقهٔ هر یک را خوش نگه می‌دارد اگر خیام باشد و یا امام.

غنی‌خان باورمند است که خیام خوش طبیعت و خوش مزاج بوده و با ساز و سرود و امثال آن میل داشته است. او واژهٔ خیام را در مقابل امام قرار می‌دهد و اینجا باغ و میوه‌ها می‌تواند مورد میل و علاقه خیام قرار گیرد. در شعر فوق او اشاره به فصل بهار و میوه‌های باغ دارد که هر کسی آن را دوست دارد، این میوه‌ها سبب آرامش چشم و ذائقهٔ زبان می‌شود.

فصل گل و طرف جویبار و لب کشت با یک دو سه تازه دلبری حورس‌رشت
پیش آر قدح که باده نوشان صبوح آسوده ز مسجند و فارغ ز بهشت
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۱۰۶)

در جای دیگر غنی خان، گویا که خواب می بیند و در آن خواب باغ، گل، شام، جام و ساقی را به گونه یی می بیند که در دست ساقی جام شراب و سه تار است و مانند خیام مست و در جوش:

خوب وینم چي باغ دی د گیلونو او ماینام دی سري سترگي ساقی د ساقی سرو گوتو کي جام دی
لاس په ستار پروت لېونی مست لکه خیام دی اړی پري نری نری د مینې افسانه
(غنی خان، ۲۰۲۱: ۵۵۲)

ترجمه: خواب می بینم که باغ گل ها و شام است؛ چشمان سرخ ساقی و در انگشتان سرخ وی جام است؛ دست خود را بالای سه تار گذاشته و مثل خیام مست است؛ و در این سه تار افسانه عشق را نرم نرم می نوازد.

اگر خیام هنگام مرگ از شراب و صراحی یاد می کند و خاتمه زندگی خود را با این دو سپری کرده است:

در پای اجل چو من سر افکنده شوم وز بیخ امید عمر برکنده شوم
زینهار، گلم بجز صراحی نکنید باشد که ز بوی می دمی زنده شوم
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۹۴)

غنی خان هم در قدم وی قدم گذاشته و می گوید که اگر در آغوش عزرائیل هم سر من باشد، جام شراب را می نوشم تا اینکه باغچه بهشت بستر من شود:

توره لړه د مرگي چي شى راپورته چي په غېږ د عزرائيل وي سر زما
زه به شين د سرو شرابو جام په خله کړم د جنت باغچه به شى بستر زما
(غنی خان، ۲۰۲۱: ۶۴۷)

ترجمه: وقتی که غبار سیاه مرگ آشکار شود و در آغوش عزرائیل سر من باشد، من جام شفاف شراب سرخ را بر می دارم؛ تا که باغچه جنت بستر من شود.

غنی خان خوشی و ساز و شراب و آرامش را وابسته به خیام می داند و اشاره دارد جایی که جام در گردش باشد و خالی نباشد، آنجا یاد خیام است و یادآور می شود که اگر خیام نباشد، در آن زندگی مشکلات و غم و نگرانی می باشد:

دا ژوندون د تيارو ډک دی، دلته رنګ د خیام نشته دلته ټول تشویش تشویش دی، امېد مړ دی آرام نشته
(همان، ۴۶۳)

ترجمه: این زندگی پر از تاریکی است؛ اینجا رنگ خیام نیست؛ اینجا همه نگرانی نگرانی است؛ امید مرده و آرامش نیست.

موضوعاتی که خیام در رباعیات خود به کار برده، در اشعار غنی خان هم به نظر می رسد که در اینجا به بررسی هر یک به گونه فشرده می پردازیم:

۲-۱. اغتنام فرصت

یکی از موضوعات مهمی که در رباعیات خیام بیشتر جلب توجه می کند، غنیمت دانستن وقت و لحظه یی است که در آن زندگی می کنیم. بدین اساس، «بیشترین دوستداران خیام او را مبشر این فلسفه و حکمت می دانند. زیرا نه تنها با موازین فلسفی ثابت کرده؛ بلکه طی مضامین دل نشین و تشبیهات لطیف، غنیمت شمردن لحظه های زندگی توأم با بهره بردن از مواهب طبیعت و زیبایی ها را تشویق و ترغیب نموده است.» (فرزانه، بی تا: ۱۷۵) فرض بر رمز و راز آفرینش و ماهیت حیات و علت آمدن را نیافتی و به روشی که خردمندان در پیش گرفتند راه نجستی، زندگی را بر خود تنگ مگیر. به جای گوش دادن به وعده ها که اگر چنین و چنان کنی پس از مرگ دوباره زنده می شوی و راهی جنت، دم را غنیمت دان و همان بهشت موعود را در کنار جوی آب و سبزه و گل و پیاله یی می بر پا ساز. قابل ذکر است که «عده زیادی از رباعیات، ترانه های شیرینی هستند که خوشگذرانی در جهان فانی را به خواننده خود می آموزند و غنیمت شمردن دوره کوتاه زندگانی را پند می دهند، ترغیب به خوشی مخصوصاً نوشیدن شراب یکی از صفات ممیزه اشعار این دانشمند است.» (خیام نیشابوری، ۱۳۶۳: ۵۳)

ای دوست بیا تا غم فردا نخوریم وین یکدم عمر را غنیمت شمیریم
فردا که ازین دیر کهن درگذریم با هفت‌هزار سالگان سربه‌سیریم
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۱۰۸)

یکی از مضامین پربسامد غنی‌خان هم این موضوع است وی در این باره چنین می‌گوید که امروز تمام اختیار و قدرت پادشاهی را به قلبت بده و بخند چون معلوم نیست که فردا چه خواهد بود؛ پس بیا و حالیا خوش باش و بخند تا که غنی هم بخندد و خوشی کند:

نن دې زړه له ټول اختیار د بادشاه ورکړه سبا خدای خبر چې څه به وی سبا
راځه وځانده چې وځاندى غنى هم ورله نه ورکوى خوند ځانله خندا
(غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۶۱۸)

ترجمه: امروز به قلبت همه اختیار پادشاه را بده؛ فردا خدا می‌داند که چه خواهد بود؛ بیا بخند که غنی هم بخندد؛ خنده تنهایی برایش لذت بخش نیست. غنی‌خان در جای دیگر می‌گوید: از حال استفاده کن غم فردا و پس فردا را نخور؛ چونکه دنیا بی‌اهمیت است و هیچ در فکر حساب و کتابش هم نباش و همین لحظه خوش باش و بخند.

ځانده مه کوه غمونه د سبا ښه پوه‌ېږي ده په تیره دا دنیا
د کر وخت کې د غوبل فکرونه مه کړه خوره او څښه حساب کتاب یې مه منا
(همان: ۶۱۸)

ترجمه: بخند و غم فردا را مخور؛ خوب می‌دانی که دنیا درگذر است؛ در زمان کشت، فکر حاصلش را مکن؛ بخور و بنوش و حساب و کتابش را قبول نکن.

در جای دیگر امید و آرزوی لحظه‌یی را می‌کنند تا از آن استفاده کنند:

قسمته کېښي نه په آرام کېښي نه سبا له وليکه چې څه دې خوښ وي...
ژوندون، ځوانی قسمت مې ستا دی واخله قسمتته ما ته دا یو آن پرېږده
(همان: ۴۵۸)

ترجمه: ای قسمت، آرام باش؛ چیزی را که دوست داری فردا بنویس؛ زندگی، جوانی و قسمت من از تو است بگیر؛ ای قسمت، این یک دم را برایم بگذار.

در جای دیگر خیام اشاره دارد که در آن جهان ممکن است به آرزوهای خود نرسیم. باید در این جهان وقت را غنیمت بدانیم و از می و جام بهشتی و خوشی‌های این جهان استفاده کنیم:

ای دل تو به ادراک معما نرسی در نکته زیرکان دانا نرسی
اینجا ز می و جام بهشتی می‌ساز کانجا که بهشت است رسی یا نرسی
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۷۰)

از طرفی دیگر غنی‌خان هم می‌گوید که آن معماها یک قیاس و دعوای فراتر از عقل است و اگر با عقل سنجش کنی همه‌اش خرافات است. تنها دنیای، عیش اندک و جوانی کوتاه‌مدت و مال و محبوب باشد و از این راز تنها خیام آگاه بود و شاعران دیگر همه کور بودند:

د هغه ځای خبرې قیاسونه دی دعوي دی په عقل چې یې گوري خرافات هر یو بیان
لږ عیش، لږه ځوانی، مال محبوبه بس دغه وایه بس یو خیام خبر وو، نور ږانده دی شاعران
(غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۴۵۵)

ترجمه: سخنان آنجا همه قیاس و دعواست؛ اگر با عقل قضاوت کنی همه این گفته‌ها خرافات است؛ بگو اندکی عیش، لحظه‌ای جوانی، مال و محبوب؛ تنها خیام می‌دانست و شاعران دیگر کورند.

در جای دیگر می گوید که اگر مستی و جوانی و جانان و جام باشد، جنت را نثار این زندگی می کنم و همین برایم کافی است.

چې مستی وی او جوانی وی او جانان وی او ډک جام ډیر گلونه، لږ یاران او رنگین غوندې ماښام
عشق څه او وی او څه نور وی زړه لمبې لکه تنور وی په دې ژوند به زه ورځار کړم جنتونه ستا تمام
(همان: ۴۴۱)

ترجمه: اگر مستی و جوانی و محبوب و جام پُر از شراب باشد؛ گل های زیاد، یاران اندک و شام رنگین باشد؛ مقداری از عشق، آتش و مقداری از آن نور باشد و شعله های قلب مانند تنور؛ تمام بهشت های ترا نثار این زندگی خواهم کرد.

در جای دیگر می گوید وقتی که من نمی توانم از حور استفاده کنم، خدایا این دنیا را برایم بهشت بگردان و در همین دنیا برایم حور بفرست. من نمی توانم با خواب ها و وعده های حور وقت را بگذرانم:

ای د لویې فضل مالکه، ما له دا دنیا جنت که فارموله یې ده آسانه، بس جانان جوانی او جام
... تش د حورو په خوبونو که د خوار گذاره کېږی ما له دلته یوه راکه غونډه، مسته، تکه سپینه
(همان: ۴۴۲)

ترجمه: ای مالک فضل! این دنیا را جنت کن؛ راه آن آسان است، فقط محبوب، جوانی و جام باشد؛ تنها با خواب ها و رؤیاهای حور نمی توانم زندگی کنم؛ در اینجا یک معشوق زیبا، شوخ و سیم اندام را نصیبم کن.

غنی خان هم مثل خیام پروای گذشته و آینده را ندارد و دم را غنیمت می داند و می گوید که باید از لحظه ها استفاده کرد، گرچه این لحظه ها می تواند ساعت یا روز باشد.

از طرف دیگر می توان گفت که زندگی و مرگ همیشه باهم اند، غنی و خیام هردو در این مورد سخنانی دارند و زندگی را زودگذر و ناپایدار و کوتاه می دانند، از این جهت استفاده از وقت را غنیمت می شمارند. خیام زندگی را یک خواب و خیال و یک دم می داند و توصیه می کند که در این عمر کوتاه باید دنبال شادی و خوشی باشیم.

شادی بطلب که حاصل عمر دمی است هر ذره ز خاک کی قبادی و جمی است
احوال جهان و اصل این عمر که هست خوابی و خیالی و فریبی و دمی است
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۱۰۳)

از سوی دیگر غنی خان هم زندگی را چند ساعت می داند و می گوید که باید خوش زیست:

دوه گمړی ژوندون له دې څو قسمه نخري جوړې کړې څار دې د سجدو د تکبیرونو نه دې څار شم
(غنی خان، ۲۰۲۱: ۶۵۴)

ترجمه: به خاطر این زندگی دو ساعته ناز و کرشمه های مختلفی را به راه انداختی؛ قربان سجده ها و تکبیرهای شوم.

خیام باور دارد که هیچ کس در این دنیا به مراد خویش نرسیده و زندگانی به مراد وی نچرخیده است:

چون چرخ به کام یک خردمند نگشت خواهی تو فلک هفت شمر، خواهی هشت
چون باید مرد و آروزها همه هشت چه مور خورد به گور و چه گرگ به دشت
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۸۰)

از سوی دیگر غنی هم زندگی را یک ابزار (موسیقی) می داند که هرگونه که خواست این آلت باشد می سراید. گاهی زیر و گاهی بم آواز می خواند، فقط این زندگی یک دو ساعت است؛ پس با خوشی آن را سپری نمایید. زندگی به خواست ما پیش نمی رود، بلکه هرگونه که بخواهد همان گونه سپری خواهد شد.

نه خوشحاله دې وفا کړم، نه خفه دې کړم ستم ژوند یو تال دی چې غږېږی، کله زیر او کله بم
دا یو دوه کړی ژوندون دی، په خدا خدا یې تیر کړه دا جهان خدایې جنجال دی، کله وران او کله سم
(غنی خان، ۲۰۲۱: ۳۲۴)

ترجمه: نه وفای تو مرا خوشحال کرد و نه ظلم تو مرا آزرده کرد؛ زندگی یک آلت آواز است گاهی زیر و گاهی بم می‌نوازد؛ زندگی را که یکی دو ساعت است به خنده و خوشی سپری کن؛ این جهان یک جلد خدایی است گاهی درست و گاهی نادرست است.

از نظر غنی‌خان «زندگی تنها خوردن و نوشیدن و تولید مثل نیست، چون این کار را حیوانات هم می‌کنند؛ زندگی نشانی یک حرکت منظم و مسلسل است که در آن خنده و گریه، صعود و نزول و امثال آن وجود دارد و چیزی که معنای زندگی را برای ما نشان می‌دهد همت، شجاعت و مردانگی است.» (ریاض، ۲۰۱۵: ۱۹-۲۰)

۲-۲. محتوم بودن مرگ

«تأمل در ۳۶ رباعی خیام، این نتیجه به دست می‌آید که وی پیوسته به این دو موضوع (مرگ و زندگی) اندیشیده و حتی می‌توان گفت فکر شاعرانه او بر این دو محور چرخیده است و در بیش از ۲۰ رباعی مستقیماً سخن از مرگ و زندگی گفته و نزدیک به ۱۰ رباعی درباره تفکر در امر هستی و نیستی است.» (دشتی، ۱۳۸۱: ۱۶۲). در سراسر دیوان غنی‌خان هم در مورد مرگ و زندگی بحث‌های زیادی صورت گرفته و او هم مانند عمر خیام زندگی را لحظه و چندروزه گفته که زودگذر است.

در آثار منظوم و منثور غنی در این مورد مطالب ارزشمندی وجود دارد، وی در این مورد می‌گوید: «از خلقت آدم تا امروز در ذهن هریک پرسش‌های زیادی پیدا می‌شود که به اکثر آن پرسش‌ها جواب پیدا می‌شود؛ ولی پرسشی که بدون جواب است، مرگ است. بسیاری از اشخاص فلسفی و شاعران در مقابل پادشاهی عزرائیل و مرگ ایستادگی می‌کنند، هریک به اندازه توان و قدرت خود فرار می‌کنند، کسی به اندازه یک متر، دیگری یک مایل و یا هم هزار مایل؛ اما راه نجات نمی‌یابند و بالاخره طعم مرگ را می‌چشند. من هم از جمله این مردم بودم که در حال جوش و خروش بودم ایستادگی کردم و فریاد زدم.» (غنی‌خان، ۱۹۵۶: ۹۲). چغ‌ی وئ اجل ملا ته اوری که نه اوری تشه خاوره نه دی غنی خن‌گه به شی خاوری (غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۱۶۷)

ترجمه: ای ملا! اجل فریاد می‌زند می‌شنوی یا نه؟ غنی فقط خاک نیست، چگونه خاک خواهد شد؟

غنی‌خان از مرگ هراسی ندارد و می‌گوید: هر موقعی که خواسته باشد، می‌تواند بیاید و من پروایش را ندارم:

مرگی دې راشی چې کله یې وس وی	گل به مې لاس کې وی او یا آس وی
یا به تپوپک وی یا به قلم وی	پوب به خندا کې د دنیا غم وی
مرگی دې راشی چې کله یې وس وی	

(همان: ۱۶۸)

ترجمه: مرگ هر زمانی که توان داشت بیاید؛ در دست من گل و یا اسپ خواهد بود یا تفنگ یا قلم؛ غم دنیا در خنده غرق خواهد بود؛ مرگ هر زمانی که توان داشت بیاید.

یا در این شعر، وی خطاب به مرگ می‌گوید: وقت ندارم، برو جایی دیگر:

خلک وایی لار بودا شو، غنی خپلې مستی وخور	زه یم ناست د یار وی‌بن‌تو کې د نرگس گلونه ږدمه
مرگه خه چرته ورک‌بږده زه لا نه یمه اوزگار	خم د رنگ کې لا خمار شته زه ترې لپې ډکومه

(همان: ۴۶۱)

ترجمه: مردم می‌گویند که غنی پیر شد و مستی خودش وی را خورد؛ من نشسته‌ام و در زلف‌های معشوق خود گل‌های نرگس می‌گذارم؛ ای مرگ! برو گم شو من بیکار نیستم؛ در رنگ‌های دنیا مستی و نشئه است و خم آن رنگ‌ها پُر است و از آن استفاده می‌نمایم.

خیام افسوس رفتن عمر را می‌خورد و می‌گوید که این عمر چنان کوتاه بود که اصلاً نفهمیدیم که چگونه سپری شد؛ بنابراین می‌باید خورد و این لحظه کوتاه را با خوشی سپری کرد:

افسوس که نامه جوانی طی شد	وین تازه بهار ارغوانی دی شد
و آن مرغ طرب که نام او بود شباب	هی‌هات ندانم که کی آمد، کی شد

(خیام نیشابوری، ۱۹۶۹: ۴۵)

یا

از آمدن بهار و از رفتن دی
می خور، مخور اندوه، که گفته است حکیم:

اوراق وجود ما همی گردد طی
غم‌های جهان چو زهر، و تریاقش می
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۱۰۸)

غنی خان هم با توجه به این که با گذشت هر روز، روزی از عمر ما کم می‌شود و انجام زندگی مرگ است اشاره دارد که اگر از جام جرعه جرعه شراب گرفته شود، بالاخره جام شراب خالی می‌گردد و انجام زندگی هم همینگونه است:

چې جام کې گوټ گوټ شراب کم‌پزی
سپرلی خلاص‌پزی گلاب کم‌پزی
(غنی خان، ۲۰۲۱: ۱۶۸)

ترجمه: از جام جرعه جرعه شراب کم می‌گردد؛ با پایان یافتن فصل بهار گلاب هم کم می‌شود.

چیزی که خیام پیوسته بشر را متوجه به انجام آن می‌کند این است که باید قبل از آنکه مرگ فرارسد و در زمانی که زندگی جریان دارد از آن استفاده کرد؛ چون مرگ در کمین است و در این جهان برای همه مشکلات راه حلی وجود دارد؛ مگر برای مرگ که از آن رهایی نخواهد بود.

از جرم حضیض خاک تا اوج زحل
بیرون جستم ز بند هر مکر و حیل
کردم همه مشکلات گردون را حل
هر بند گشاده شد مگر بند اجل
(خیام نیشابوری، ۱۳۶۳: ۱۶۹)

غنی هم مثل خیام این را می‌پذیرد که هیچ چاره‌ای برای گریز از مرگ نمی‌توان یافت و انسان که از خاک آفریده شده، دوباره خاک خواهد شد.

د خاورو دی آدم آخری ی خاوری دی مقام
هېڅ داسې علم نشته چې ژوند خلاص کړی د خزنه
(غنی خان، ۲۰۲۱: ۴۰۱)

ترجمه: آدم از خاک است و مقام آخرش هم خاک است؛ هیچ علمی نیست که زندگی را از خزان (مرگ) نجات دهد.

۲-۳. ذرات گردنده

خیام تحولات طبیعت را به زیبایی بیان کرده است. او علاوه بر اینکه به مخاطب خود دم غنیمت شمردن را توصیه می‌کند، مخاطب را هشدار می‌دهد که کوزه و پیاله را برگردد بر روی سبزه و در کنار جوی بنشیند و می‌نوش کند. اگر وقت خود را به خوشی نگذراند، زمانه مثل دیگر زیبارویان او را هم خاک خواهد کرد.

هر ذره که بر روی زمینی بوده است
خورشیدرخی، زهره‌جبینی بوده است
گرد از رخ نازنین به آرم فشان
کان هم رخ خوب نازنینی بوده است
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۸۷)

خیام می‌گوید ذرات خاک، اندام زیبارویان و خورشیدرخان و زهره‌جبینانی بوده است، در ایامی که آنان بودند ناز و کرشمه‌ها بر طبیعت می‌فروختند تو هم امروز گرد و خاک را از روی خود با مهربانی و شرم دور کن چون آن گرد و خاک روزی رخ زیبارویی بوده است. در اشعار غنی خان هم چنین مضمون‌هایی بازتاب یافته است. وی گرد و خاک امروز را ذرات وجود زیبارویان دیروز و آب آلوده و کثیف امروز را برف پاک دیروز می‌داند:

پرونې ښاپېرې نن تورې خاورې دی
د نن ډ بوئین ناکې اوبه پرونې واورې دی
(غنی خان، ۲۰۲۱: ۶۶۵)

ترجمه: زیبارویان دیروز، امروز خاک‌اند؛ آب کثیف برکه برف دیروزی است.

خیام این دگرگونی را قانون طبیعت می‌داند و اشاره می‌کند که «بزرگان و زیبارویان در این دنیا ظهور کردند و رفتند و خاک شدند؛ متوجه باش هر جایی که قدم می‌نهی آن ذرات خاک همان زیبارویان و بزرگان اند.» (فرزانه، بی تا: ۱۸۲-۱۸۳) غنی‌خان هم باورمند است که این خاک زیر پای ما معشوقه‌هایی اند که دیروز با لبان سرخ و چشمان سیاه ناز و کرشمه می‌کردند:

دا چې لاندې د پښو دې دا خاورې ته گورې وې د چا شونې سړې او د چا سترگې تورې
دا یرې معشوقې وې چې تلې په خندا ورته مکره ژړا ورته مکره ژړا
(غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۲۹۶)

ترجمه: اینکه به خاک‌های زیر قدم‌ات نگاه می‌کنی؛ این خاک‌ها لبان سرخ و چشمان سیاه کسی بوده؛ این خاکستر، معشوقه‌هایی بودند که خندان می‌رفتند؛ برایش گریه مکن برایش گریه مکن.

به همین ترتیب خیام در جای دیگر تأکید می‌کند که بر سر هر سبزه‌یی پا به خواری نگذارند، زیرا این سبزه‌ها بر سر خاک لاله‌رویان رسته است.

هر سبزه که بر کنار جویی رسته است گویی ز لب فرشته خویی رسته است
پا بر سر هر سبزه به خواری ننهی کان سبزه ز خاک لاله‌رویی رسته است
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۸۸)

غنی‌خان هم باورمند است که ما هر قدمی را بر روی خاک می‌گذاریم، آن خاک نلله و فریاد می‌زند؛ زیرا که این خاک، همان زیبارویان و ماه‌روییانی هستند که با همه مستی و جوانی خود خاک شده‌اند:

ورو رو ظالمه دا چغې ناوړې ورو رو پرې پښې ږده دا نه دی خاورې
دا خو مستی دی دا خو ځوانی دی سپینې کوکی دې لکه د واورې
(غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۳۲۰)

ترجمه: آهسته آهسته ظالم! این فریاد را نمی‌شنوی؛ آهسته آهسته قدم بگذار این خاک نیست؛ این‌ها مستی و جوانی است؛ ماه‌روییانی سپید مثل برف‌اند.

۲-۴. پرسش در مورد چگونگی آفرینش

خیام بعضی از اندیشه‌های فلسفی خود را در رباعی‌های خود به گونه سؤال مطرح می‌کند و این شیوه ارزشمند فصاحت میدان برای تفکر و جواب‌گویی به وجود می‌آورد.

از آمدنم نبود گردون را سود وز رفتن من جاه و جلالش نفزود
وز هیچ کسی نیز دو گوشم نشنود کاین آمدن و رفتنم از بهر چه بود!
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۶۹)

همانطور که در فوق ذکر شد خیام در مورد آمدن و رفتن خود سؤال دارد که هدف از آفرینش او در این جهان چه است. «در شعر غنی‌خان نیز رندی و فلسفه خیامی هم دیده می‌شود.» (حسین‌شاه، ۱۹۹۷: ۱۶۵). او نیز اندیشه‌های خود را در مورد پیدایش و امثال آن بیشتر به شکل پرسش در میان می‌گذارد. در بعضی جاها نیز به گونه پرسش و پاسخ این کار را می‌کند؛ البته نهایتاً این پرسش‌ها بی‌جواب مانده‌است. او اشاره کرده‌است که مرا از خاک ساختی و دوباره خاک می‌کنی، پس چه نیازی به آفرینش من بود؟

موټې خاورې نه جوړ شوی موټې خاوره به جوړېدم
زه دې ولې جوړولم څه حاجت وو د دې ساه...
... دا زما او ستا به څنگه شی دوستی او یارانه؟
(غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۷۰۲)

ترجمه: از مستی خاک ساخته شده‌ام؛ مستی خاک خواهم شد؛ چرا مرا ساختی؟ چه نیازی به روح بود؛ دوستی من و تو چگونه خواهد شد؟ زمانی که خیام رندانه می‌پرسد که اگر کم و کاست است، این عیب من است یا کسی که مرا ساخته و آفریده‌است؟

دارنده چو ترکیب طبایع آراست از بهر چه اوفکنندش اندر کم و کاست؟
گر نیک آمد، شکستن از بهر چه بود؟
ور نیک نیامد این صور، عیب کراست؟
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۷۱)

غنی‌خان هم به همین موضوع اشاره دارد و می‌گوید: وقتی که درستی و خرابی در دست من نیست؛ پس چرا من باید مجازات شوم.

وران او سم دبل د لاس دی که ده ورانه که ودلنه
اور او درد او بن‌اماران به چاپ‌یره وی زمانه
(غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۴۵۳)

ترجمه: اگر ویران است یا آباد، درستی و نادرستی در دست دیگری است؛ عجب اینکه آتش و درد و مار در بدن من باشد!

غنی‌خان می‌گوید: عجیب است که خوبی و بدی و درستی و نادرستی در دست دیگری است؛ ولی پاداش آن را من می‌بینم.

۲-۵. جبر و اختیار

ظاهراً خیام به دنبال یافتن راز آفرینش انسان است؛ وی براین باور است که ما علت اصلی آفرینش خود را نمی‌دانیم. خیام در رباعی ذیل کار را وابسته به جبر می‌داند. روزی و معاش را که نتیجه نوع کار است در حد اجبار تقدیر می‌کند و در مصرع چهارم اشاره می‌کند موم را در دست به هر شکلی که بخواهیم می‌توان تغییر داد و آن را به اشکال مختلف درآورد؛ چرا این کار که ظاهراً خیلی ساده به نظر می‌آید در اختیار ما نیست.

چون روزی و عمر بیش و کم نتوان کرد خود را به کم و بیش دژم نتوان کرد
کار من و تو چنانکه رأی من و تست از موم به دست خویش هم نتوان نکرد
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۷۶)

از شعر فوق به خوبی آشکار می‌شود که خیام در اکثر امور انسان را تابع جبر می‌داند و باورمند است که انسان در امور مهم اختیاری از خود ندارد.

غنی‌خان هم انسان را گرفتار جبر می‌داند و می‌گوید که من گل نرمی در دست کوزه‌گرم و او به هر شکلی که خواسته باشد مرا می‌سازد؛ یا جام می‌می‌سازد و یا کوزه مسجد، پس من هیچ مقصر و گناهکار نیستم؛ زیرا که تقدیر و تدبیر در دست دیگری است.

زه نرمه ختیه یم لاس د کولال کی یا به د میو جام سم او یا کوزه د جمات...
...خن‌گه ملامته زه په گناه شم چی وس قسمت او تدبیر د بل دی...
(غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۱۶۵)

ترجمه: من گل نرم در دست کوزه‌گرم هستم؛ یا جام می‌می‌شوم و یا کوزه مسجد؛ چگونه من گنه‌کارم که تدبیر و قسمت و قدرت از دیگری است؟ در جای دیگر اشاره دارد، زندگی خواب است که ما فقط تماشاگر آنیم؛ گریه، خنده، شب، صبح، هوا و امثال آن همه در اختیار دیگری است.

ژوندون خه دی یو خوب دی لیدی شی د خندا او ژړا واک د بل دی
یو دوران د سحر او مابینام د مابینام او سبا واک د بل دی
یو رن‌گین شان محل د هوا دی د هر گوت د هوا واک د بل دی
(همان، ۱۶۲)

ترجمه: زندگی چیست؟ دیدن یک رؤیا است؛ اختیار گریه و خنده از دیگری است؛ یک گردش صبح و شام؛ اختیار صبح و شام در دست دیگری است؛ یک محل مزین هوا است؛ اختیار هوای هر گوشه از دیگری است.

در جای دیگری از قدرت و قوت انسان سخن می‌گوید و انسان را برتر و پادشاه همه جانوران می‌داند که برتر از همه جانوران، حاکم است و حکمرانی می‌کند، اما خودش نمی‌تواند از بندگی که گرفتار آن است بیرون شود، این در حالی است که وی هم پادشاه است و هم اسیر و در اینجا از خدای متعال می‌پرسد چگونه امتحان و حساب تراست؟ در کدام ترازو این را پیمایش

می‌کنی؟ به نظر غنی‌خان وقتی که انسان توانایی شکستن این حصار را ندارد و نمی‌تواند نفس خود را کنترل کند؛ پس همین برایش مقرر است. از این رو، حساب با انسان‌ها مثل محاسبهٔ رنگ‌ها با کور مادرزاد و محاسبهٔ رقص و پایکوبی با کسی است که از نعمت پا محروم است.

داخن‌گه به ستا حساب وی ته تل‌ی په کومه تله؟ د ړوند نه د رن‌گ تول او د گدا تپوس د شله
(همان: ۲۴۱)

ترجمه: چگونه محاسبه می‌کنی و با کدام ترازو این را پیمایش می‌کنی؟ پیمایش رنگ را از نابینا و رقص را از شل!

در مورد آفرینش، خیام می‌گوید:

گر آمدنم به من بدی نامدی ور نیز شدن به من بدی کی شدمی؟
به زان نبودی که اندرین دیر خراب نه آمدمی، نه شدمی، نه بدمی
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۷۳)

در این مورد غنی‌خان هم می‌گوید که اگر تولد من در اختیار من می‌بود، من هرگز در این جا زاده نمی‌شدم و اگر گوشم، صدای قلبم را می‌شنید، حالا یا در پاریس می‌بودم و یا در آمریکا؛ البته که این هر دو در اختیارش نیست.

که مې سر د زړه صلاح وي اورېدلې زه به ناست وم په پېرس امریکه نن نه
که زما خپل پیدائش کې څه اختیار وی زه به وم آزاد چوړی، خان او پښتون نه
(غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۲۵۵)

ترجمه: اگر سر من صدای قلب مرا می‌شنید، امروز من در پاریس و یا آمریکا می‌بودم؛ اگر اختیار تولد خود را می‌داشتم، من خان و پشتون نمی‌بودم، بلکه یک شخص آزاد می‌بودم.

در جای دیگر غنی‌خان با زبانی رندانه می‌پرسد، حال که علم و دانش من خیلی اندک است و نمی‌توانم چیزی را درک کنم و این تو بودی که اعضاء و جوارح را آفریدی و آن‌ها هم توان درک کردن بیشتر را ندارند؛ پس چرا باید عذاب آن برای من باشد؟ او بیا لا‌دا‌دی د پاسه به حساب او کتاب هم وی د ړندو سترگو بادشاه‌له به سزا او عذاب هم وی دغه شون‌ې ستا دی جوړې ما له ولې شو عذاب
(همان: ۱۵۶)

ترجمه: علاوه بر این حساب و کتاب هم خواهد بود؛ برای پادشاه کور جزا و عذاب هم هست؛ این لب‌ها را تو ساختی برای من، چرا عذاب باشد، وقتی که برای این لب‌ها شراب نسبت به شکر شیرین‌تر است؟

به باور خیام، اگر ما سعی و تلاش کنیم، این سعی و تلاش ما بیهوده است، چون که سرنوشت‌ها در ازل بر ما نوشته شده است و وابسته به سعی و تلاش ما نیست.

بر لوح نشان بودن‌ها بوده است پیوسته قلم ز نیک و بد فرسوده است
در روز ازل هر آنچه بایست بداد غم خوردن و کوشیدن ما بیهوده است
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۷۶)

غنی‌خان در شعر «قسمت» به همین موضوع اشاره کرده و می‌گوید: چیزی که خواست ما باشد به ما نمی‌رسد و اگر چیزی طلب کنیم آن را نمی‌یابیم. اگر سختی را بگذرانیم مصیبت سخت‌تر از آن نصیب ما می‌شود، در نتیجه می‌توان گفت که هدف غنی‌خان بیان این موضوع است که از ازل سرنوشت برای ما نوشته شده و همان سرنوشت بر ما می‌رود، پس این پیشامدهای زندگی به سعی و تلاش ما بستگی ندارد.

خو د بخته تې‌خته نشته، زه پرې تن‌گ یم د هر چا نه ماته دې د غم او تکلیف کې دی د ژوند تې‌رول گرانه
(غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۱۹۰)

ترجمه: ولی فرار از قسمت (سرنوشت) امکان ندارد باوجودی که نسبت به دیگران من اندوهگینم؛ گذران زندگی در این غم و تکلیف برایم سخت است.

غنی خان اشاره دارد که من همچون ماشین هستم که اختیار حرکتش در دست دیگری است، او راننده‌ای است که به هر طرف که بخواهد مرا می‌برد و اختیار این حرکت را ندارم، حرکت در دست کسی است که اختیار من در دست اوست اگر مرا سوی مسجد، میخانه، راه درست، گلستان یا صحرا او می‌برد. اگر این ماشین در گودال می‌افتد این تقصیر ماشین نیست؛ بلکه تقصیر راننده است:

زه موټر هغه ډرایور دی څم په کومه چې مې بیایي که جمات که میخانه وی که په سمه په صحرا یی
که موټر کنده کې پریوزی، نو گناه د موټر نه ده دا چې هر قسمه سزا یی د ډرایور سره ښه ښایی
(همان: ۴۵۳)

ترجمه: من ماشینی می‌مانم و او راننده، من به سویی می‌روم که مرا حرکت می‌دهد؛ اگر به مسجد، میخانه، راه درست و یا به صحرا می‌برد، راننده است که می‌برد؛ اگر ماشین در گودال افتد، گناه ماشین نیست؛ هرگونه پاداش و مجازات سزاوار راننده است.

در جای دی‌گر غنی خان این را می‌پذیرد همه کارهایی که در این جهان برای بنده رخ دهد، همان تقدیر وی است که در ازل نوشته شده است. وی علت زندانی شدن خود را هم به تقدیر نسبت می‌داد و می‌گوید که باید از صبر و استقامت کمک گرفت:
څه اوکړو صبر به شو، دا د الله نه ده ولې په تشو اوبو، خو شاعری گرانه ده
(همان: ۵۵۶)

ترجمه: چه کنیم؟ صبر خواهیم کرد، از طرف الله (ج) است؛ مگر تنها با آب شاعری و شعر سرودن مشکل است.

غنی خان به مشکلات این جهان که چون زندان است اشاره دارد در زندان غذای مناسب نیست و برای زندانیان فقط آب می‌رسید و تنها با آب نمی‌توان شعر سرود؛ چون تنها آب نمی‌تواند انرژی وجود انسان را تکمیل کند.

۲-۶. ریا ستیزی

«خیام از ظاهرآرایی و عوام‌فریبی ریاکاران که در ظاهر سنگ تقوی و تقدس به سینه می‌زدند و در خلوت کار دیگر می‌کردند در رنج و عذاب بود، از آن رو پیوسته آنها را مورد تاخت و تاز قرار می‌داد.» (جاوید، ۱۳۹۱: ۵۱۶)

ای صاحب فتوی، ز تو پر کارتریم با این همه مستی، ز تو هشیارتریم
تو خون کسان خوری و ما خون رزان انصاف بده کدام خونخوارتریم؟
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۹۷)

از سوی دیگر غنی خان نیز در زمانه‌ای به سر می‌برد که «رفتن به مکتب (مدرسه) عار و ننگ بود و گناه شمرده می‌شد. در آن زمان از طرف تعدادی از ملایان و واعظان آن زمان گفته می‌شد: کسی که به خاطر آموزش علوم روز فرزندان خود را به مدرسه می‌فرستد، در جنت برای آنها جایی نیست؛ بلکه جای آنان در دوزخ است.» (علی‌شاه کاکاخیل، ۲۰۲۱: ۱۴). غنی خان، ملا را «نماد شخص عالم و فاضل و دانا یا اینکه وی از عشق حقیقی خدای متعال با خبر باشد نمی‌داند؛ بلکه وی ملا را نماد شخصی می‌داند که دانش اندک دارد و زندگیش مصروف عشق و محبت و لذت‌های دنیایی است.» (ریاض، ۲۰۱۵: ۱۸).

د زاهد عبادت چر دی، سوال منت ژدا کول په جنت او دې دنیا کې، د فائدي سودا کول
د زاهد مینه عجب، په خپل ځان مې‌نډل د ریا سپی جوته کړې، دلربا له ورکول
(غنی خان، ۲۰۲۱: ۳۸۵)

ترجمه: عبادت زاهد پر سر و صداست، گریه و گدایی کردن است؛ امتیاز کار وی در دنیا، عقبی‌فروشی است؛ محبت زاهد عجیب است و با خود عشق کردن است؛ قلب گنده و خراب خود را به محبوب دادن است.

از سوی دیگر اگر خیام ریاکاران را تقبیح می‌کند و طعنه می‌زند:

گر می نخوری طعنه مزین مستان را گر دست دهد توبه کنم یزدان را
تو فخر بدین کنی که من می نخورم صد کار کنی که می غلام ست آن را
(خیام نیشابوری، ۱۹۶۹: ۲)

غنی‌خان هم این ریاکاران سالوس‌گر را تقبیح کرده‌است و به نکوهش و مذمت آنان می‌پردازد و از عیش و عشرت آنان یاد می‌کند که از سعی و تلاش و تکلیف بی‌خبر اند و برای عبادات ظاهری خود حور بهشتی را آرزو دارند و بر نفس خود چیرگی ندارند، او می‌گوید:

خه په عیش دې ژوندون تېر که ملاجانه د تلاش د سوزېدو نه خبر نه شوي
عبادت سره تلې حورې غلمان د ارمان خاورې کېدو نه خبر نه شوي
(غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۲۰۰-۲۰۱)

ترجمه: ملاجان! چگونه به عیش و عشرت زندگی خود را سپری کردی! از سعی و تلاش آگاه نشدی؛ با عبادت خود حور و غلمان را پیمایش می‌کنی؛ از خاک‌شدن آرمان‌ها خبر نشدی.

غنی‌خان به این تاخت و تازها ادامه می‌دهد و ملاها را کور می‌پندارد که نمی‌توانند محبوب حقیقی را ببینند؛ چون ملا در فکر خورد و خواب و حور و غلمان است و نمی‌تواند درک کند و حقیقت را ببیند، وی می‌گوید که اگر ما قلباً حق تعالی را یاد کنیم و به چشم دل نگاه کنیم می‌توانیم، به هر سو می‌نگریم، او را ببینیم. وی می‌گوید من در گُل محبوب خود را می‌بینم و تو در کتاب نمی‌توانی وی را پیدا کنی، تو علم اندک داری و آن دانش اندک ترا من در یک تار رباب می‌شنوم و می‌دانم:

ماپه گل کې ولید، ته یې نه مومې کتاب کې ای ملا ستا نیم کتاب مې، واورېده رباب کې
(غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۶۱۹)

ترجمه: من او را (خدای را) در گُل دیدم و تو در کتاب نمی‌توانی او را دریابی؛ ای ملا! نیم کتاب تو را من در آواز رباب شنیدم. نه تنها خیام به الفاظ ساده اکتفا کرده، بلکه در ترانه‌های خود استادی‌های دیگری نیز به کار برده که نظیر آن در نزد هیچ یک از شعرای ایران دیده نمی‌شود. او با کنایه و تمسخر لغات قلنبه آخوندی را گرفته و به خودشان پس داده. «(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۶۰)؛ مثلاً:

گویند بهشت و حور عین خواهد بود آنجا می‌ناب و انگبین خواهد بود
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۹۷)

غنی‌خان هم در مورد توصیف جنت و شراب از زبان آخوند یا ملای آن زمان، می‌گوید:

وایی ملاجان چې په جنت کې حورې پڼې دي غټې غټې سپینې سپینې مستې او برینې دي
(غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۴۰۴)

ترجمه: ملاجان می‌گوید که در جنت حوران تجمع کرده‌اند؛ بزرگ بزرگ، سفید سفید و مست و برهنه‌اند.

۲-۷. در ستایش باده

در بخش می و خوش‌گذرانی می‌توان گفت که «غنی‌خان خمریات خیام را خوانده و احساس کرده است.» (یوسفزی، ۱۹۹۷: ۲۱۲) و «در اشعار غنی فکر و اندیشه (scepticism)، (epicureanism) خیام دیده می‌شود.» (سلطان، ۱۹۹۷: ۲۲۱)

۲-۷-۱. شراب

«موضوع شراب در رباعیات خیام مقام خاصی دارد. اگر چه خیام مانند ابن سینا در خوردن شراب زیاده‌روی نمی‌کرده؛ ولی در ستایش آن اغراق می‌کند. در رباعیات خیام، شراب برای فرونشاندن غم و اندوه زندگی است. خیام پناه به جام باده می‌برد و با می‌ارغوانی می‌خواهد آسایش فکر و فراموشی تحصیل کند. خوش باشیم، لذت ببریم، این زندگی مزخرف را فراموش کنیم.» (خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۴۹-۵۰).

عمرت تا کی به خودپرسیستی گذرد یا در پی نیستی و هستی گذرد
می‌خور که چنین عمر که غم در پی اوست آن به که به خواب یا به مستی گذرد
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۱۱۲)

از سوی دیگر شراب غنی خان با شراب خیام تفاوت دارد و آن اینکه غنی خان در شراب زیاده روی نمی کند و مانند خیام به خاطر فرار از غم و اندوه و دیگر مسایل به شراب پناه نبرده است. او هم از ساقی طلب شراب می کند و از ساقی می خواهد که خنده کنان جام شراب را برایش پیش آورد. وی بیشتر در فکر استفاده از لحظه است و هدف وی دم زدن و خوش بودن است:

مستانه ساقی راشه یو جام جام راوړه مسکی شه په خندا شه یو جام جام راوړه
(غنی خان، ۲۰۲۱: ۶۵۱)

ترجمه: ای ساقی مستانه بیا و یک جام بیاور! با خنده و تبسم یک جام بیاور.

خیام باور دارد که در این جهان چیزی بهتر از می نیست و افسوس به حال می فروشانی می برد که آن می را می فروشند:
تا زهره و مه در آسمان گشته پدید بهتر ز می ناب کسی هیچ ندید
من در عجبم ز می فروشان، کایشان زین به که فروشند چه خواهند خرید؟
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۱۰۳)

۲-۷-۲. مستی

«در کلام غنی خان از یک سو مستی و شادی و سرور است اما از سوی دیگر اندکی درد و سوزی هم حس نمی شود، او این دو کیفیت را با توازن لذت بخشی پیوند زده است.» (حسین شاه، ۱۹۹۷: ۱۶۳-۱۶۴). غنی خان، خیام را نماد خوشی و مستی می داند و در سراسر دیوان خود هر جا که به این مفهوم اشاره کرده، در آن از خیام یاد شده است، او در اشعارش آرزوی مستی خیام را می کند و می گوید دم غنیمت شمردن را تنها خیام می دانست و دیگران نمی دانستند. وی در وصف همسر خود، سرور و مستی وی را بخشی از مستی خیام دانسته است:

... دا سري سري د ساقی شون دي څه مستی او څه خیام دا په سوز کي رنگ د ساز دی د ممبر د پاسه جام...
(غنی خان، ۲۰۲۱: ۱۵۳)

ترجمه: این لبان سرخ ساقی و اندک مستی خیام؛ بالای منبر صدای جام چه ساز دلنشینی دارد!

در جای دیگر خیام را نماد مستی و خوشی می داند:
کله تال مستانه د خیام شی کله سپور ماښامونه د غم
(همان: ۱۶۳)

ترجمه: {اوه} گاهی ساز مستانه خیام می شود و گاهی غم شب های دوری و جدایی.

در اینجا هم مستی و خوشی را یکجا با نام خیام ذکر می کند:
مخ دي نازک د ماشوم په شان، خوی دي خيسته نازنين هس ي خیال مستانه د خیام په شان، تله د مخمور ماهجین هس ي
(همان: ۱۸۳)

ترجمه: رویت مانند طفل نازک است و خوی تو زیبا و نازنین؛ خیال تو مانند خیام مست است و رفتار تو مانند ماهجینی خمارآلود است.

از سوی دیگر دیده می شود که خیام هم بارها به مستی و شادی اشاره کرده؛ مانند:
می خوردن و شاد بودن آیین منست فارغ بودن ز کفر و دین؛ دین مست
گفتم به عروس دهر: کابین تو چیست؟ گفتا: دل خرم تو کابین منست
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۹۲)

یا

گر من ز می مغانه مستم، هستم گر کافر و گبر و بت پرستم، هستم
هر طایفه یی به من گمانی دارد من زان خودم، چنانکه هستم هستم
(خیام نیشابوری، ۱۳۴۲: ۹۲)

۲-۷-۳. پیاله شراب

غنی‌خان حسرت جام یا پیاله شراب خیام را می‌خورد و از آن یاد می‌کند. وی این پیاله را همیشه با خوشی و طراوت و فصل بهار همراه می‌داند، یا این پیاله را با شام رنگین ذکر می‌کند. این‌ها همه نشانه ذوق شاعرانه اوست و آن ذوق را مرتبط با خیام می‌پندارد:

دا وخت کاروان، دا سحر مابینام دا گوتې او شونډې او می او جام
دا شپه د خزان او خوب د بهار نشئه د مجنون او پیاله د خیام
(غنی‌خان، ۲۰۲۱: ۱۹۴)

ترجمه: این وقت و کاروان، این صبح و شام؛ این انگشتان و لب‌ها و می و جام؛ این شب خزان و خواب بهار؛ نشئه مجنون و پیاله خیام است.

غنی‌خان در اشعار خود گاهی نام خیام، شراب و پیاله را یکجا ذکر می‌کند:

د سلیمان دلالی؟ نو اوصافه د امام؟ یو خوا قبا او تسپې؟ بل خوا پیاله او خیام؟
(همان: ۱۷۸)

ترجمه: قاصد سلیمان و اوصاف امام؟ یک سو قبا و تسبیح دیگر سو پیاله و خیام؟

می‌بینیم که همه تصویرهای شعری، تصویرهای شاعرانه است و شاعر هم درخواست پیاله شراب، آنهم پیاله خیامی را، در شب‌های خزان که نسبتاً طولانی است و خواب بهار که همه جا سرسبز و خوشبو است آرزو دارد.

خیام در رباعیات خود به شراب و اغتنام فرصت و امثال آن اشاره دارد، غنی‌خان هم اشاره دارد که این خوش‌گذرانی که ساز و سرود باشد، برای من همه چیز است. او از حضرت خضر و آب حیات مثال می‌آورد و می‌گوید که اگر خضر برای آب حیات خود را فدا کرد، برای من صدا یا شرنگ سه‌تار و رباب آب حیات است:

غریب خضر ژوند لېواله د چینې کړو ماله گوټ راکوی شرنګ یو د ستار
(همان: ۳۵۷)

ترجمه: حضرت خضر غریب زندگی خود را فدای آب چشمه کرد، اما برای من صدای سه‌تار آب حیات است.

غنی‌خان شراب و خوشی را یکجا با نام خیام می‌آورد و هر جا که از خوشی و می و شراب یادآوری می‌کند در کنار آن نام خیام را هم ذکر می‌کند، همچنان به گفته غنی‌خان جایی که رنگینی و جام نباشد اصلاً در آن‌جا خوشی نیست و جایی که خوشی و سرور نباشد آنجا خیام هم نیست:

دلته رنګ نه رنګینی شته، نه شراب شته نه جام دلته شرنګ او غورزنګ نشته، تور او سپور او نسکور جام
(همان: ۴۶۳)

ترجمه: اینجا رنگ و رنگینی نیست؛ نه جام است و نه شراب؛ اینجا شرنگ و صدا نیست؛ جام، سیاه و خشک و واژگون است.

۳. نتیجه‌گیری

تأثیرگذاری و تأثیرپذیری در همه فرهنگ‌ها سبب خلق آثار ادبی می‌شود؛ زیرا هیچ اثری بدون توجه به آثار قبلی و به طور مستقل خلق نشده‌است. در طول تاریخ اقوام و ملت‌ها به شیوه‌های گوناگون با هم در ارتباط بوده‌اند، بدین اساس، در جهان در همه زمان‌ها و مکان‌ها، نمی‌توان هیچ اثر ادبی را یافت که از تأثیر و تأثر بی‌بهره باشد. میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آثار ادبی زبان‌های مختلف وظیفه ادبیات تطبیقی است. غنی‌خان یکی از شاعران زبان پشتو است که در اشعارش از شاعران زبان فارسی به‌ویژه خیام تأثیرات زیادی پذیرفته است. وی در بین پشتون‌های افغانستان و پاکستان جایگاه والایی دارد.

غنی‌خان در اشعارش بیان مسایلی چون: بی‌اعتباری جهان و کوتاهی عمر، دم غنیمت شمردن، چون و چرا در کار آفرینش و امثال آن، با خیام مشابهت‌های زیادی دارد. غنی‌خان، در جست‌وجوی پاسخ پرسش‌هایی است که یافتن جواب آن کار ساده‌یی نیست؛ پرسش‌هایی در باره طبیعت، زندگی، مرگ و امثال آن. اگر بگوییم که غنی‌خان در همه زندگی و اشعار خویش متأثر از خیام و حتی مرید وی است، شاید مبالغه نکرده باشیم. دیگر اینکه اگر ما از قرن پنج خیام و از قرن چهارده غنی‌خان را یک روح در دو بدن، کسی که خیام‌شناس و غنی‌شناس است شاید جرأت اختلاف این گفته را نکند.

بنابراین این گفته‌ها به این معنی است، راهی را که غنی خان در پیش گرفته، خیام قبلاً در آن راه رفته بود. دیده می‌شود که غنی خان به پیری خیام و میریدی خودش اقرار کرده است.

در کل اگر بگوییم که بیشترین تأثیرات خیام و اشعار خیامی بر غنی خان به احتمال زیاد، در بخش‌های اغتنام فرصت، جام و شراب دیده می‌شود و غنی خان در بخش‌های مختلف دیوان خویش و به گونه‌های متفاوت آن را انعکاس داده است.

خیام را می‌توان هم پیر و مرشد غنی خان و هم همزاد وی دانست، به این معنی هنگامی که غنی خان به خیام احترام قایل است و نام وی را بارها ذکر می‌کند در اینجا پیر وی گفته می‌شود و زمانیکه غنی خان بر خیام انتقاد می‌کند و خیام را در مقابل درد و رنج و غم و مبارزه ضعیف و ناتوان می‌داند در این وقت می‌توان گفت که وی علیه همزاد خود انتقاد کرده و خیام را کسی می‌داند که همیشه در فرار و گریز است و به باده و جام می‌پناه می‌برد.

کتابنامه

- امین مقدسی، ابوالحسن. (۱۳۸۶). *ادبیات تطبیقی با تکیه بر مقارنه ملک الشعرای محمد تقی بهار و امیرالشعرا احمد شوقی*. تهران: دانشگاه تهران.
- پراور، زیگبرت سالمن. (۱۴۰۱). *درآمدی بر مطالعات ادبی تطبیقی*. ترجمه علی‌رضا انوشیروانی و مصطفی حسینی، چاپ پنجم، تهران: سمت.
- ترکزی، ایازالله. (۲۰۱۹ م.). *غنی نام‌ی (نام‌ها و شخصیت‌های شعری غنی خان)*. پشاور: بنیاد باچاخان.
- جاوید، عبدالاحمد. (۱۳۹۱ ش.). *تاریخ ادبیات فارسی دری*. اهتمام و تحشیه محمد حسین یمین، کابل: سعید.
- جمال‌الدین، محمد سعید. (۱۳۸۹ ش.). *ادبیات تطبیقی (پژوهشی تطبیقی در ادبیات عربی و فارسی)*. برگردان و تحقیق سعید حسام‌پور و حسین کیانی. شیراز: نشر دانشگاه شیراز.
- حسرت، محمد زبیر. (۲۰۱۹ م.). *مست غنی ملنگ غنی (غنی مست غنی فقیر)*. چاپ دوم، پشاور: مرکز ادبی پشتو.
- حسین‌شاه، سید چراغ. (۱۹۹۷ م.). «غنی‌خان، یو د حساس ذهن خاوند» (غنی‌خان، صاحب ذهن حساس). *مجله پشتو*، نمبر ۴۹۳ (غنی‌خان نمبر)، پشاور: اکادمی پشتو، صص ۱۶۰-۱۶۷.
- ختک، راج‌ولی‌شاه. (۱۹۹۷ م.). «غنی‌خان» (شخصیت، فکر و فن). *مجله پشتو*، نمبر ۴۹۳ (غنی‌خان نمبر)، پشاور: اکادمی پشتو، صص ۸-۴۱.
- خیام نیشابوری، عمر بن ابراهیم. (۱۳۴۲ ش.). *ترانه‌های خیام*. تصحیح صادق هدایت. تهران: امیرکبیر.
- خیام نیشابوری، عمر بن ابراهیم. (۱۳۶۳ ش.). *رباعیات حکیم عمر خیام*. مقدمه فریدرخ روزن. چاپ دوم. تهران: کتاب فرزانه.
- خیام نیشابوری، عمر بن ابراهیم. (۱۹۶۹). *مجموعه رباعیات عمر خیام*. تصحیح عبدالباری آسی، چاپ سیزدهم، لکهنو: تیج کمار.
- دشتی، علی. (۱۳۸۱ ش.). *دمی با خیام*. چاپ پنجم، تهران: امیرکبیر.
- رفیقی، عبدالرؤف. (۲۰۱۹ م.). *غنی‌خان بی‌ژندن لاریش‌ود (رهنمای غنی‌خان شناسی)*. پشاور: نهاد باچاخان.
- روستایار، سید علی‌شاه. (۱۳۸۶ ش.). «غنی‌خان شاعر و نقاش». *مندرج در کتاب د غنی‌خان یاد (یاد غنی‌خان)*، تصحیح نصرالله ناصر، چاپ اول، ۷۸-۸۶، مرکز مطالعات منطقوی افغانستان: کابل.
- ریاض، ایس. ایم. (۲۰۱۵ م.). *جام ساقی*. پشاور:؟
- سلطان، عابد. (۱۹۹۷ م.). «د غنی د تول تله نشته» (ترازوی پیمایش غنی نیست). *مجله پشتو*، نمبر ۴۹۳ (غنی‌خان نمبر)، پشاور: اکادمی پشتو، صص ۲۱۹-۲۲۲.
- شاعران، پیرگوهر. (۱۹۹۷ م.). «لوی فنکار» (فنکار بزرگ). *مجله پشتو*. ۴۹۳ (غنی‌خان نمبر)، پشاور: اکادمی پشتو، صص ۲۰۶-۲۱۱.
- شرکت مقدم، صدیقه. (۱۳۸۸) «تطبیقی مکتب‌های ادبیات». *مطالعات ادبیات تطبیقی*. سال سوم، شماره ۱۲، صص ۵۱-۷۱.

شکلی، اجمل. (۲۰۱۹ م.). «هوی تجربی». مندرج در کتاب غنییات. مهتم سجاد ژوندون، پیشاور: مرکز تحقیق باچاخان، صص ۱۰-۱۹.

عطارزاده، سارا و مرضیه خلیلی زاده گنجعلی خانی. (۱۳۹۳) «نقد و بررسی مکاتب برجسته ادبیات تطبیقی». دومین همایش ملی ادبیات تطبیقی دانشگاه رازی. صص ۱۱۵۵-۱۱۷۲.

علی شاه کاکاخیل، سیدوقار. (۲۰۲۱ م.). عبدالغنی خان ژوند / او زمانه (زندگی و زمانه عبدالغنی خان). پیشاور: طلوع فاوندیشن. غنی خان. (۲۰۲۱ م.). د غنی خان کلیات (کلیات غنی خان). ترتیب و تدوین از ایازالله ترکی و فیصل فاران. پیشاور: ادب محل. غنی خان. (۱۹۵۶ م.). د پنجری چغار (ناله و فریاد قفس). مقدمه ماستر عبدالکریم، پیشاور: یونیورسیتی بک ایجنسی. فرزانه، محسن. (بی تا). نقد و بررسی رباعی های عمر خیام. تهران: کتابخانه فروردین.

قویم، عبدالقیوم. (۱۳۸۸ ش.). ادبیات تطبیقی. کابل: سعید. کرگر، محمد اکبر. (۱۳۹۵ ش.). غنی پئی ژندنه (غنی شناسی) (غنی د شگو په محل کې، ماته یو دریاب د نور را (غنی در ریگستان، برایم یک دریای نور بتی). جلال آباد: هاشمی.

کهدویی، محمد کاظم. (۱۳۸۹ ش.). «خوشحال خان ختک، پشتون پارسی گوی». نشریه ادبیات تطبیقی دانشگاه شهید باهنر کرمان، سال دوم، دوره جدید، شماره سوم، صص ۲۸۱-۳۰۶.

گویارد، ماریوس فرانسوا. (۱۹۵۶). الادب المقارن. ترجمه محمد غلاب، قاهره: لجنه البیان العربی. نقل در نظری منظم، هادی. ادبیات تطبیقی: تعریف و زمینه های پژوهش. مجله ادبیات تطبیقی شهید باهنر کرمان، (۱۳۸۹)، دوره جدید، سال اول، شماره ۲، صص ۲۲۱-۲۳۷.

نامور مطلق، بهمن. (۱۳۹۴ ش.). در آمدی بر بینامتنیت. چاپ دوم. ویرایش دوم. تهران: سخن. هاشمی، سیداصغر. (۱۳۹۲ ش.). غنی خان فلسفی شاعر (غنی خان شاعر فلسفی). کابل: دانش. یوسفزی، نورالامین. (۲۰۲۱ م.). غنی رنگ (رنگ غنی). پیشاور: مرکز تحقیق باچاخان. یوسفزی، نورالامین. (۱۹۹۷ م.). «د جنون او جانان شاعر د جانان غبیر له لار» (شاعر جون و جانان در آغوش جانان رفت). مجله پشتو، نمبر ۴۹۳ (غنی خان نمبر)، پیشاور: اکادمی پشتو، صص ۲۱۲-۲۱۸.